

ISLOM DINI HUQUQSHUNOSLIGI (FIQH)

Qo`shmuratov Raxat Sobir og`li

Andijon qishloq xo`jaligi va agrotexnologiyalar instituti agrobiznes va raqamli iqtisodiyat fakulteti yurisprudensiya ta`lim yo`nalishi 1-bosqich talabasi.

Safarov Azizbek Kamol og`li

Andijon qishloq xo`jaligi va agrotexnologiyalar instituti agrobiznes va raqamli iqtisodiyat fakulteti yurisprudensiya ta`lim yo`nalishi 1-bosqich talabasi.

Mamasoliyev Anvarjon Sodiq og`li

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti qishloq xo'jaligi huquqi va Agroturizm kafedrası assistenti

Annatsiya: *Fiqh (arabcha — bilish, tushunish) — musulmon huquqshunosligi, shariat qonun-qoidalarini ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi islom ta'limotining bir sohasidir. Islom huquqshunoslari o'zlariga taqdim etilgan savollar bo'yicha Qur'on va sunnatni tafsir qilish (ijtihad) orqali shariatni kengaytiradi, rivojlantiradi va hukmlar (fatvo) bilan amalga oshiriladi[1]. Majoziy ma'noda fiqh islomiy huquqiy hukmlarni ularning manbalaridan olishni bildiradi. Ammo, faqih faqat zohiriy ma'no bilan qanoatlanmasligi kerak, tashqi ko'rinishini biladigan kishi faqih bo'lmaydi. Ushbu maqolada asosan bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *sunnat, fiqh, fatvo, ijti hod*

Fiqh so'zi atama sifatida Qur'on va hadislarda qo'llanilgan. Fiqh islom dini vujudga kelib, xalifalik qaror topishi bilanoq darhol tarkib topgan emas. Fiqhning qaror topishi Muhammad (s.a.v.) hadislari va choryorlarning aytgan gaplarini yozib olish bilan birga davom etgan. Birinchi musulmonlar (sahobalar) eshitdilar va itoat qildilar hamda Islomning bu mohiyatini keyingi avlodlarga (Tobi'in va Tabi' at-Tobi'inlar yoki vorislar), musulmonlar va Islom G'arbiy Arabistondan bosib olingan o'lkalarga shimol, sharq va g'arbda tarqalib, u yerda

tizimlashtirilgan va ishlab chiqilgan. Ilk musulmon huquqshunosi Muhammad ibn Idris ash-Shofeyy „ar-Risola“ kitobida islom huquqshunosligining nazariya va metodologiyadagi asosiy tamoyillari aks ettirilgan. Kitobda qonunning to‘rtta ildizi (Qur‘on, Sunnat, ijmo va qiyos) batafsil bayon etilgan. Ikkinchi darajali huquq manbalari keyingi asrlarda ishlab chiqildi va takomillashtirildi, ular asosan fiqhiy afzallik (istihson), avvalgi payg‘ambarlar qonunlari (shara man qablana), davomiylilik (istishab), kengaytirilgan o‘xshatish (maslaha mursala), mahalliy urf-odatlar (urf) va Payg‘ambar so‘zlari (qavl as-sahobiy), vositalarni to‘kish (sadd) kabilardan iborat. Zayd ibn al-Hasanning „Majmu‘ al-fiqh“, Molik ibn Anasning „al-Muvatta“, Ibn Hanbalning „al-Musnad“ kitoblari fiqhga oid dastlabki asarlar hisoblansa-da, ular muayyan mavzuda tanlab olingan hadislardan iborat edi.

Fiqh ilmi X asrga kelib, mustaqil fan sifatida shakllangan. Fiqh bilan shug‘ullanuvchi, uni o‘rganuvchi kishi faqih (qonunshunos) deb atalgan. Movarounnahrda Burhoniddin Marg‘inoniy, Abu Lays Samarqandiy va boshqa mashhur faqihlar hisoblangan. Fiqh islom huquqshunosligi sifatida 2 sohada — shariat manbalarini ishlab chiqish (usul al-fiqh) va shariatni tayin sohalarga tatbiq qilish (furu‘ al-fiqh)dan iborat bo‘lgan. Islomning sunniylik yo‘nalishi huquqshunosligida 4 ta mustaqil huquq mazhablari — hanafiylik, molikiylik, shofi‘iylik va hanbaliylik vujudga kelgan. Fiqhda boshqa maktablar ham mavjud edi, biroq 14-asrga kelib, mazkur 4 mazhab hamda bir necha shialik tariqatlarigina saqlanib qolgan.

O‘rta asrlarda va yangi davrda Fiqhga oid asarlar orasida fatvo to‘plamlari ko‘paydi. Al-Kuduriyning (1037 y.vaf.et.) „Muxtasar“, Qozixonning (1196 y.vaf.et.) „Fatovo“, Burhoniddin Marg‘inoniyning „Hidoya“, Ibn Bazzozning (1414 y.vaf.et.) „Fatovo“ asarlari bunga misol bo‘ladi. Ular ichida „Hidoya“ asari hanafiylik mazhabida katta shuhrat qozongan amaliy qo‘llanmadir. „Hidoya“ga bir qancha sharhlar yozilgan. Musulmon faqihlarining ko‘p asarlari qozi va muftilar uchun dasturilamal bo‘lgan, ko‘pincha ma‘murlarning

buyurtmasi bilan davlat mahkamalari uchun maxsus kitoblar yozib berilgan: Abu Yusufning (798 y.vaf.et.) „Kitob al-xaraj“i yoki boburiylar saltanatining hukmdori Avrangzeb (1658 –1707) amri bilan 1669-yilda bir guruh hanafiy huquqshunoslar tuzgan „al-Fatovo al-Hindiya“ asari va boshqalar. Islom mamlakatlari huquq tizimida fiqhning roli doimo bir xil bo‘lgan emas. Jumladan, XVI asrda Usmonli turk saltanatida va XVII asr ikkinchi yarmida boburiylar davlatidagi huquqiy amaliyotda uning kridalari juda keng va izchil qo‘llanildi.

Biroq umuman fiqh huquqshunoslik bilan to‘la-to‘kis mos kelgan emas. Fiqhning hokimiyat tepasidagi kuchlarning manfaatlarini ifodalagan va davlat tomonidan biron-bir tarzda qo‘llab-quvvatlangan qoidalarigina amaldagi huquqqa aylangan, faqihlarning boshqa xulosalari esa huquqiy nazariya doirasidan tashqari chiqmagan. Hozirgi vaqtda islom mamlakatlarida dunyoviy huquq tizimi amalga kiritilmoqda, bu esa fiqh ta’sir doirasining muayyan darajada torayishiga olib kelmoqda. Shunday bo‘lsa-da, fiqhning ayrim tarmoqlari, tartib-qoidalari va me’yorlari ko‘pchilik aholisi musulmon bo‘lgan Sharq mamlakatlarining aksariyatida biron-bir tarzda qo‘llaniladi. Islom huquqi o‘z vaqtida bugungi g‘arb qonunchiligi rivojiga ham ta’sir o‘tkazgan. Xususan, VIII asrda musulmon huquqshunoslari tomonidan ishlab chiqilgan norasmiy qiymat uzatish tizimi keyinchalik fransuz huquqidagi aval va Italiya huquqidagi avallo kabi fuqarolik qonunlarida rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatdi^[10]. VII-IX asrlarda rivojlangan islom huquqidagi vaqf ingliz trast huquqidagi trastlarga sezilarli o‘xshashlik bilan ajralib turadi^[10]. Masalan, har bir vaqfning voqif (o‘troqchi), mutavillisi (ishonchli), qozi va foyda oluvchilari bo‘lishi shart edi^[11]. Salib yurishlari davrida Angliyada XII-XIII asrlarda ishlab chiqilgan ishonch qonuni Yaqin Sharqda uchragan vaqf institutlari ta’sirida bo‘lgan salibchilar tomonidan kiritilgan^[12]. Huquqiy pretsedent metodologiyasi va qiyos orqali fikr yuritish ham islom, ham umumiy huquq tizimida o‘xshashdir[5]. Bu ta’sirlar ba’zi olimlarning islom huquqi „yaxlit bir butun sifatida umumiy huquq“qa asos solgan bo‘lishi mumkin degan fikrga olib kelgan.

Foydalanuvchi adabiyotlar:

1. Burhoniddin Margʻinoniy, Hidoya, T., 2000;
2. Abdul Vahhob Xalloy, Usul ul-fiqh (Islom qonunshunosligi asoslari), 1—2 qism, T., 1997; 3—4 qism, T., 1999;
3. Juzjoniy A. Sh., Islom huquqshunosligi, hanafiy mazhabi va Oʻrta Osiyo faqihlari, T., 2002;
4. Saidov A., Burhoniddin Margʻinoniy — buyuk huquqshunos, T., 1997;
5. Xusniddinov 3., Islom: yoʻnalishlar, mazhablar, oqimlar, T., 2000.